

A.C.
GRAYLING

Filosofie și viață

Marile întrebări despre cum să trăim

Traducere din limba engleză de Dan Crăciun

TREI

FilosoFii
ACADEMOS

Pentru Georgina, *filia mea:*
*in lumine tuo lumen videmus**

* Trad. din latină: „În lumina ta, vedem lumina”. (N.t.)

Cuprins

Prefață 9

Introducere 15

Partea I 25

1. Întrebarea 27
2. „Noi” și natura umană 43
3. Școlile vieții 69
4. Evitarea unui drum greșit 134

Partea a II-a 151

5. În căutarea *fericirii* 153
6. Marile concepte 181
7. Moartea 217
8. Iubirea 242
9. Norocul și nenorocirea 279
10. Datoriile 310
11. Viața printre ceilalți 326
12. „Sensul vieții” și „o viață ce merită să fie trăită” 346

Partea a III-a	393
13. Filosofia ca mod de viață	395
14. O viață și filosofia ei	428
15. Cuvânt de încheiere. Pregătire	467
Anexa 1	473
Anexa 2	491
<i>Mulțumiri</i>	495
<i>Bibliografie</i>	497
<i>Note</i>	509
<i>Index</i>	547

Prefață

Există o întrebare pe care fiecare trebuie să și-o pună și căreia fiecare trebuie să-i dea un răspuns — de fapt, e o chestiune la care ar trebui să revenim fără încetare. Întrebarea este „Cum să-mi trăiesc viața?“, ceea ce înseamnă „După ce valori să mă ghidez? Ce fel de persoană ar trebui să fiu? Ce țeluri vreau să ating?“ Marea majoritate a oamenilor nu-și pun aceste întrebări, ci acționează pur și simplu fără să-și ia un răgaz să gândească, adoptând concepțiile convenționale despre viață și ceea ce este important de-a lungul ei, duși încotro îi poartă valul mulțimilor alcătuite din indivizi care au răspunsuri de-a gata, fără să se îndoiască vreo clipă de ele.

Numesc această interogație „Întrebarea Socratică“ pentru că Socrate a fost, cel puțin în istoria consemnată a filosofiei, primul gânditor cunoscut de noi care a enunțat-o în mod sistematic, inițiind căutarea unor răspunsuri întemeiate rațional — altfel spus, a unor răspunsuri formulate independent de o concepție tradițională sau religioasă precedentă.

Să spui că în zilele noastre, la fel ca pe vremea lui Socrate — de fapt, la fel ca în toate epocile —, marea majoritate a oamenilor nu își pun această întrebare, dar îi răspund pe negândite e ca și cum ai zice că, deși fiecare ins are o filosofie de viață,

marea majoritate a oamenilor nu sunt conștienți de faptul că au una. Propria lor filosofie de viață este preluată din societatea care-i înconjoară și este împărtășită cu cei mai mulți dintre semenii. Au primit-o de la părinți, de la școală, prieteni, televiziune, social media, biserică sau moschee, din societatea în ansamblul ei, adoptând-o inconștient. Într-adevăr, ei se străduiesc — de asemenea prin eforturi în mare măsură inconștiente — să fie pe cât posibil aiidoma celorlalți și să se comporte astfel încât să fie acceptați de aceștia. Aproape toți îi copiază pe apropiații din cercurile lor sociale și aderă la valorile și țelurile susținute în comun de aceștia, întărind filosofia de viață pe care cu toții o împărtășesc.¹ După cum remarca Oscar Wilde: „Majoritatea oamenilor sunt alți oameni. Gândurile lor sunt opiniile altcuiva, viețile lor, o imitație, pasiunile lor, un citat“.

Și totuși în majoritatea vieților există momente când ceva — un sentiment de confuzie, o senzație că niște întrebări neformulate stăruie să fie luate în seamă, poate niște perioade de depresie, boală, mâhnire, eșec — ne determină să reflectăm un pic, ne impune brusc o oprire din mers, un răgaz, mânați fiind de dorința de a da lucrurilor un sens. Și în acele momente filosofia dobândită inconștient, care călăuzește viața majorității, pare să nu fie de ajuns.

Dar nu este neapărat nevoie de momente de cumpănă pentru ca un om să-și ia un răgaz și să cugete. Dacă voi, citind acest text, ați reflecta asupra filosofiei voastre de viață — valori, țeluri, atitudini — care vă îndeamnă să trăiți așa cum o faceți și să alegeți lucrurile pe care le alegeți, veți descoperi oare că ați dori să schimbați ceva din alcătuirea ei? (Iar când spun că „reflectați“, vreau să spun că veți medita *realmente* asupra acestor aspecte ale filosofiei de viață, ca să vedeți dacă sunteți întru totul de acord cu ele odată ce știți în ce constau, ce justificări puteți oferi pentru valorile voastre și ce scopuri

vă propuneți să urmăriți.) Dacă doriți să schimbați ceva, de ce vreți asta? Iar dacă nu doriți, de ce nu vreți nicio schimbare?

Tema acestei cărți este „filosofia vieții“, *Lebensphilosophie*. Importanța ei ca subiect pe care cu toții ar trebui să-l avem în vedere se dezvăluie de la sine în denumirea pe care o poartă. Cu toate acestea este aproape total neglijată în studiul filosofiei, ca disciplină academică în universități. Filosofia academică se concentrează asupra problemelor legate de realitate, cunoaștere, adevăr, rațiune și principiile eticii (dar mai puțin de partea ei practică).² Acestea sunt probleme profunde și importante și unele dintre cele mai scilpitoare minți din istorie le-au cercetat, din Antichitate și până în zilele noastre, cu enorme consecințe — căci din aceste cercetări au izvorât științele naturale și cele sociale, precum și evoluțiile sociale caracteristice lumii moderne. Dar, de mai bine de un secol, cealaltă jumătate a filosofiei — filosofia vieții, a trăirii și a condiției de om într-o lume complicată — a dispărut din ceea ce a ajuns să se numească filosofie „analitică“ (filosofia academică tehnică predată în majoritatea *universităților* din spațiul anglofon), pe când în disputele intelectuale „continentale“ (îndeosebi din Franța și Germania) filosofia s-a diversificat în numeroase forme, asociate cu sociologia, teoria literară, istoria ideilor, psihanaliza, critica cinematografică și *critica* generală, nu neapărat ancorate în universități, ba, de multe ori, în afara lor. Diversele personalități care au contribuit la filosofia continentală sunt descrise prin termenul francez *philosophes*, o categorie mai largă decât cea denotată de cuvântul englezesc *philosopher*, deoarece în limba franceză *philosophe* înseamnă în esență „gânditor“, „iscoditor“, „intelectual“. Într-adevăr, asta însemna și englezescul *philosopher* până când filosofia a devenit o disciplină academică profesională, având un jargon tehnic specializat, un curriculum și examene.³

Izolarea filosofiei în universități și în coterii intelectuale are ca efect excluderea tuturor celor care nu au urmat cursuri specializate la facultate. Printre cei excluși se numără semnificativ de mulți oameni dornici să afle care sunt cele mai bune, mai profunde, mai pătrunzătoare și mai utile lucruri rostite și gândite despre viață, ca materiale pe baza cărora să reflecteze ei înșiși asupra întrebării. Remarcați că eu nu rezerv severele critici implicite numai pentru filosofia din tradiția analitică; acei *philosophes* ai sociologiei, criticii cinematografice, psihanalizei și ai tuturor celorlalte domenii umaniste merită la rândul lor remarci dezaprobatoare când se lansează în calambururi, snobisme și sofisme, incomprehensibilitatea deghizându-se în profunzime, în vreme ce paradoxurile deliberate sunt oferite ca monedă de schimb a dezbaterii. Înțelegerea curată, limpede, aptă să amelioreze viața este o raritate în cele două modalități de a face filosofie.

Dar ideea importantă pe care vreau să o enunț este că în această „cealaltă jumătate a filosofiei“, adică în filosofia vieții, filosofi nu sunt doar cei de profesie, ci pot fi și prozatori, istorici, dramaturgi, esești, poeți și oameni de știință ale căror explorări și gânduri se referă de asemenea la viață, la modul în care o trăim și la cum ar trebui să o trăim. Asta pentru că reflecția asupra vieții, care explorează complicațiile și posibilitățile sale, care caută căi de supraviețuire în situațiile disperate și de împlinire în situațiile fericite — descoperind binele din lucrurile rele și dând piept cu răul din lucrurile bune pentru a decide ce anume are în cele din urmă cea mai mare importanță —, este pretutindeni ocupația minților inteligente care încearcă, direct sau indirect, să își răspundă la Întrebarea Socratică.

Perioada din istoria filosofiei occidentale în care întrebarea privind cum să trăim a fost explorată în modul cel mai

activ — iar rezultatele au fost aplicate în viața însăși — a fost epoca elenistică și cea romană, când stoicismul, epicureismul și alte abordări au primit forma lor clasică: între secolul al IV-lea î.Hr. și secolul al IV-lea d.Hr.

În filosofia indiană legătura dintre înțelegerea naturii realității și întrebarea ce trebuie făcut în consecință nu a fost ruptă nicicând. Dominația creștinismului asupra vieții intelectuale din Occident, care a început în secolul al IV-lea d.Hr. și care a durat până în secolul al XVII-lea d.Hr., dar și asupra vieții morale, influență care dăinuie și astăzi fie în mod activ în unele domenii, fie ca fundal general, a fost factorul major al dispariției din cultură a școlilor etice din Antichitate, deși în realitate creștinismul a adoptat multe dintre învățăturile și observațiile lor, însușindu-și-le — deseori într-o formă deghizată.

A existat în ultima vreme o retrezire a interesului față de ideile școlilor etice din Antichitate, cea mai atractivă fiind stoicismul. Pe măsură ce se diluează forța de convingere a doctriinelor religioase, interesul față de abordările filosofice sporește în rândurile celor care reflectează. Este o evoluție binevenită. Dar este cumva stânjenită de faptul că multe dintre beneficiile promise de cărțile de filosofie practică sunt de fapt superficiale și „subțiri“ — și aici mă gândesc la cărți de genul „Reguli de viață...“ sau „10 lecții de viață de la cutare filosof“. Panaceele propuse au prins rareori și cititorii lor ar putea gândi că „dacă asta-i tot, nu-i de mare folos“ — fiind astfel îndemnați să nu mai caute un răspuns. Așadar, strângerea de materiale utile pentru formularea propriului răspuns individual la Întrebarea Socratică reclamă ceva mai mult; paginile care urmează sunt o contribuție la acel „ceva mai mult“.

Datorită carierei de profesor de filosofie am avut șansa — de fapt, privilegiul — să studiez mult și să scriu frecvent

despre răspunsurile date Întrebării Socratice de către filosofi, oameni de știință, poeți, gânditori de toate tipurile și din toate epocile și culturile. O componentă majoră a scopului urmărit de mine a fost să contribui la dialogul pe care îl purtăm sau cel puțin ar trebui să-l purtăm — atât cu noi înșine ca indivizi, cât și cu ceilalți în societate — despre provocarea adresată nouă de Întrebarea Socratică. O altă componentă a scopului pe care l-am urmărit a fost să mă educ și să mă încurajez pe mine însumi; odată cu poetul Paul Valéry, aș putea spune: „Unii cercetează ca să scrie cărți, eu studiez ca să-mi cultiv mintea“. — desigur (dată fiind natura umană), doar cu un succes parțial.⁴ Într-adevăr, s-ar putea argumenta că pe acest teren cele mai importante idei răsar din eșecuri și vicii, după cum îi spune Clavdia Chauchat lui Hans Castorp în *Muntele vrăjtit* de Thomas Mann.⁵

În cele ce urmează reunesc și discut răspunsurile oferite de marile tradiții ale acestei dezbateri, cu scopul de a împărtăși câteva idei oricui dorește să le folosească pentru a medita asupra propriilor concepții. Demersul se justifică prin sine însuși, deoarece acum ca și întotdeauna cred cu tărie că Întrebarea Socratică este cea mai importantă întrebare la care oricui i se poate cere să răspundă.

Introducere

Întrebarea Socratică — ce poate fi enunțată în mai multe formulări alternative, dar echivalente: „Ce fel de persoană ar trebui să fiu?“ „După ce valori să mă ghidez?“ „Ce țeluri vreau să ating?“ — este deopotrivă o invitație și o provocare. După cum reiese din discuțiile abordate în capitolele următoare, nu există niciun răspuns universal valabil, ci în schimb există o invitație serioasă pentru fiecare individ să formuleze un răspuns personal. Un ajutor substanțial pentru a face acest lucru este reflecția asupra dezbaterii inițiate de Socrate în urmă cu două milenii și jumătate și care continuă până astăzi. Există în această dezbatere multe idei pătrunzătoare și sugestii pe care oricine le poate prelua și pune la lucru pentru a-și atinge propriile scopuri; ne putem ajuta de ele, căci înțelepciunea nu costă bani și le aparține tuturor.

Această carte conține trei secțiuni. Partea I clarifică Întrebarea Socratică și stabilește două importante elemente preliminare ale Părții a II-a: mai întâi, va fi vorba despre o privire asupra naturii umane — cine suntem acei „noi“ chemați să răspundem la întrebarea lui Socrate? —, după care vom trece în revistă principalele școli de gândire etică, începând din epoca lui Socrate. Ideile și principiile acestor școli — cinicii,

peripateticii, stoicii, epicurienii și alții — vor fi menționate frecvent în următoarele două secțiuni. Un exemplu detaliat al ideilor stoice și epicuriene transpuse în practică este prezentat în Anexa 1, împreună cu o ilustrare a contrastului dintre „credință și rațiune“ în reflecția etică.

Partea a II-a abordează marile teme, printre care moartea și iubirea, fericirea, mâhnirea, succesul și eșecul, curajul, compasiunea, altruismul, binele și răul, dreptatea și nedreptatea, înfruntarea faptelor inevitabile ale vieții și problema supremă a sensului vieții. Toate viețile, de la cea mai banală până la cea mai ieșită din comun, atât într-o notă pozitivă, cât și într-una negativă, sunt marcate de aceste lucruri, fapt pentru care ele se vor regăsi în centrul reflecției filosofice; ele sunt obiectul de investigație al filosofiei vieții.

Moartea și iubirea sunt teme atât de vaste pentru ființele umane, încât fiecare merită o amplă examinare, fapt pentru care le-am rezervat câte un capitol aparte. Virtuțile — folosind un termen cel mai adesea asociat cu „virtuțile cardinale“ printre care curajul, înțelepciunea, cumpătarea și dreptatea (foarte diferite de „virtuțile teologice“, precum credința, speranța și milostenia) — oferă un important punct de plecare pentru a te gândi ce fel de persoană îți dorești să fii și cum să te porți în diferitele condiții și împrejurări ale vieții. Aceste condiții (de exemplu: suntem sănătoși sau bolnavi?) și împrejurări (de exemplu: trăim într-o țară săracă, sfâșiată de conflicte interne, sau într-una bogată?) generează importante diferențe privind ceea ce este posibil atât în filosofia, cât și în viața cuiva, însă reflecția arată de asemenea că unele lucruri au o importanță perenă, independentă de împrejurări.

Există un gen de filosofie populară al cărei scop principal este să încurajeze și să aducă mângâiere prin discuția acestor teme, de regulă prezentate în volume de mici dimensiuni, cu

coperti pastelate. Ce mă îngrijorează aici este că mulți cititori ar putea să se întrebe: „Asta era? Asta-i tot ce are de spus filosofia?“ și să renunțe la propriile căutări. E mai bine dacă săpați mai adânc și mai amănunțit — și cu inima deschisă, acceptând că în filosofie există mai multe întrebări decât răspunsuri și că pe cele din urmă trebuie să le căutăm noi înșine. Nu există niciun motiv pentru care acest lucru să nu se poată face într-un mod accesibil și antrenant. Cele ce urmează nu aparțin aceluia gen de cărți micuțe și serene. Acolo unde filosofia dăruiește fie încurajare, fie mângâiere, o face din motive mai adânci; și, din motive chiar mai adânci, uneori nu face nici una, nici alta. Scopul nostru este să prezentăm unele dintre cele mai alese rostiri și gânduri despre subiectele menționate, astfel încât doritorii să le poată folosi pentru a-și formula propria filosofie.

Cititorii pot dori să meargă direct la Partea a II-a, lăsând discuțiile pregătitoare din Partea I să fie citite mai târziu; dar aceste discuții preliminare sunt esențiale pentru folosirea optimă a Părții a II-a, motiv pentru care au și fost introduse în carte.

Partea a III-a examinează felul în care au fost și sunt trăite filosofii, îndeosebi cele alese în mod conștient, deși este de asemenea important să observăm cum funcționează și filosofii inconștiente, precum și problemele care pot să apară înăuntrul lor din pricina lipsei de claritate, a unor contradicții interne sau a conflictelor dintre filosofia dominantă la un moment dat într-o societate și o angajare ideologică diferită — religioasă, politică sau de altă natură —, poziții pe care o persoană încearcă să le aplice simultan. În penultimul capitol, după ce am tratat în mare măsură cu detașare întreaga discuție de până atunci, schițez o viață întru filosofie: opțiunile mele și motivele raționale care m-au convins ce să aleg.

Ca să ilustrez și mai viu importanța descoperirii propriului răspuns la întrebarea lui Socrate, aș dori să citez o poveste

relată de Herodot în *Istoriile* sale despre vizita lui Solon din Atena la curtea regelui Cresus al Lidiei, pe la începutul secolului al VI-lea î.Hr.¹ Solon, unul dintre cei Șapte Înțelepți ai Greciei, fusese rugat de concetățenii lui atenieni să le dea un nou set de legi. A făcut-o, apoi — dorind să evite cerința de a schimba legile înainte ca acestea să fi apucat să își dovedească eficiența — a pornit vreme de zece ani într-un șir de călătorii în Egipt și în Asia. În aceste călătorii a vizitat curtea regelui Cresus de la Sardis din Lidia, aflată în Anatolia de astăzi. Cresus era fabulos de bogat, cel mai avut om din Antichitate, și îi plăcea să se laude în fața vizitatorilor cu tezaurul comorilor sale. Pe urmă-i întreba pe oaspeți cine credeau ei că este omul cel mai fericit din lume, așteptându-se ca el să fie cel numit, fiindcă era rege și era extrem de bogat.

Când Cresus i-a pus lui Solon această întrebare, a fost foarte surprins de răspuns, căci Solon — după ce a menționat un rege minor care dusesese o viață excepțional de normală — i-a indicat pe doi frați, Kleobis și Biton, care fuseseră răsplătiți pentru că dovediseră pietate filială. Mama lor, Cydippe — o preoteasă de la templul Herei, regina zeilor — trebuia să ajungă urgent la o mare ceremonie în cinstea zeiței, dar nu găsea o pereche de boi pe care să-i înhame la un car cu care să meargă până acolo. Cei doi frați s-au înjugat și au tras carul până la templu, pe o distanță de zece kilometri. Cydippe a rugat-o pe Hera să le facă fiilor săi cel mai prețios dar cu puțință; drept răspuns, Hera le-a dăruit fraților, pe loc, o moarte liniștită și ușoară.

Solon i-a explicat lui Cresus motivul pentru care i-a ales pe cei doi frați: „Dar nu-i niciodată înțelept să te grăbești a numi pe cineva fericit, cât mai este în viață“.* Voia să spună că nu poți judeca dacă o viață este una fericită până când nu

* Herodot, *Istории*, vol. I, trad. de Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, Editura Științifică, București, 1961, p. 29. (N.r.)

se sfârșește, din cauza riscurilor și a schimbărilor, a incertitudinilor și a scurtimii norocului, precum și a omniprezentei posibilități de-a da peste necazuri. În paranteză fie spus, prin „fericit“, Solon — și oricine până de curând — nu înțelegea o stare emoțională plăcută de satisfacție, „numai zâmbet“ după cum ar spune unii; de fapt, el nu avea în vedere câtuși de puțin o stare emoțională, ci o condiție de viață: dacă în general ești în siguranță, ai de mâncare, căldură și un acoperiș deasupra capului, atunci ești într-o condiție fericită chiar dacă în acest moment te supără ceva ori te dor dinții. Declarația Americană de Independență vorbește despre „viață, libertate și căutarea fericirii“, iar prin „fericire“ nu înțelege „a fi numai zâmbet“, ci lucrul avut în vedere de Solon: siguranță, hrană, căldură și adăpost — o bună și satisfăcătoare situație de viață.

Pe urmă Solon ajunge la partea cu adevărat importantă. Îi spune lui Cresus: „Nu știi dacă tu ești fericit, dar știi că este important să te gândești la ceea ce te-ar face astfel. Căci durata unei vieți omenești este foarte scurtă; măsoară mai puțin de o mie de luni. O mare parte din ea a și trecut înainte ca noi să fi băgat de seamă scurtimea ei“.

Mai puțin de o mie de luni. Gândiți-vă. Dacă apucați vârsta de 80 de ani, trăiți 960 de luni. Afară de cazul în care sunteți insomniac sau un petrecăreț neobosit, dormiți o treime din acest timp, 320 de luni. Din cele 640 de luni rămase, mult timp consumăm târguind de-ale gurii, plătind facturile la electricitate, jucându-ne pe telefon, trezindu-ne din mahmureală, lucrând la birou, făcându-ne planuri, stând la cozi. Până să împliniți 20 de ani ați consumat deja 240 de luni din 960.

Iată de ce un poet aztec anonim spunea: „Că venim pe lume să trăim este neadevărat. Venim doar ca să dormim“ și de ce Pindar, marele poet al Greciei Antice, spunea că o ființă umană nu-i decât „o umbră într-un vis“. O raită printr-un

cimitir este un amar memento că odată ce scurtul răstimp de luni se sfârșește, nici măcar prezența acelu om în memoria celorlalți nu durează mai mult decât lunile pe care le mai au de trăit cei care încă își amintesc de el.

Sunt gânduri sumbre. Dar să presupunem — cât timp încă gândim în termeni aritmetici — că lunile consumate la cumpărături, stând la cozi, bolnavi de gripă etc. ocupă jumătate din numărul lunilor în care suntem treji, ceea ce ne lasă 320 de luni pe care le putem utiliza efectiv. Acele 320 de luni reprezintă cam 26 de ani, așa că situația nu este în realitate chiar atât de rea: dispunem de 26 de ani ca să trăim, să trăim cu adevărat, să facem lucruri de profundă valoare, să descoperim un sens al vieții, să ne justificăm existența, să ne ridicăm privirea către lume, dăruindu-i și primind din partea ei ce putem face și ce putem fi la superlativ.

Și sunt și vești bune. Putem uita discuția despre o mie de luni și 26 de ani, pentru că, într-un anumit sens, *nu există ceva precum timpul, nu există decât experiență*. Cât de mult trăiți nu se măsoară prin cantitate, ci prin calitate, iar calitatea determină cantitatea. Un exemplu: presupuneți că mergeți undeva într-un weekend romantic împreună cu o persoană care vă place cu adevărat. Cât timp sunteți împreună, timpul stă pe loc. Odată întorși acasă, weekendul pare să fi trecut cât ai clipi. Timpul este așadar elastic în materie de experiență, dilatându-se și contractându-se în așa fel încât, dacă trăiți o viață bogată în experiențe, nu trăiți doar o viață, ci mai multe; o mie de vieți, poate, dacă se măsoară prin bogăția și profunzimea experiențelor avute.

Un alt mod de a vedea acest adevăr este să analizăm următoarea situație: presupuneți că faceți exact același lucru în exact același moment în fiecare zi din viață. Vă treziți la aceeași oră, mâncați aceleași lucruri la micul-dejun și la celelalte mese, citiți